

Volum publicat cu sprijinul
Fundației Children Action România.

Sumele obținute în urma vânzării acestui volum,
cu excepția comisioanelor librăriilor,
vor fi donate Fundației

Prezentul manual reunește textele unor specialiști, elvețieni în marea majoritate, texte ce au reprezentat suportul de curs pentru formarea profesioniștilor români care lucrează în domeniul copilăriei mici.

Autori:

CLAIRE FEUILLAT (modulul 1),
BLAISE PIERREHUMBERT (modulul 2),
CHRISTINE PIFFARETTI și VÉRONIQUE BARRELET (modulul 3),
ANNE SPIRA și CATHERINE MEURET (modulul 4),
ERIC WIDMER și MARLÈNE SAPIN (modulul 5),
FABIENNE LÜTHI FAIVRE și ANA SANCHO ROSSIGNOL (modulul 6),
ANA MUNTEAN (modulul 7),
CÉCILE MAURIN și STÉPHANIE ROMANENS-PYTHOUD (modulul 8),
CĂTĂLINA RĂDULESCU și JULIA ERSKINE POGET (modulul 9),
ANTOINETTE AEBERSOLD (modulul 10),
JACQUES STITELMANN (modulul 11).

Traducători:

MONICA ANGHEL (modulele 1, 3 și 10),
ANCA BENEĂ (traducător voluntar, modulul 5),
ANDREEA BORLA (traducător voluntar, modulul 2),
CĂTĂLINA RĂDULESCU (modulele 4, 9 și 11),
CRISTINA ROGOZAN (traducător voluntar, modulul 6),
ELENA RUSU (modulul 6 și, voluntar, modulul 8).

Manual de formare a specialistului în copilăria timpurie

Prevenirea abandonului, dezvoltarea copilului,
relațiile sale interpersonale și adopția

Volum coordonat de
Stéphanie Kolly, Cătălina Rădulescu și Monica Anghel

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactori: Diana Constantinescu, Dragoș Dodu
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corectori: Iuliana Pop, Cristina Jelescu
DTP: Emilia Ionașcu, Corina Roncea

Tipărit la C.N.I. „Coresi“ S.A.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Manual de formare a specialistului în copilăria timpurie /coord.:

Stéphanie Kolly, Cătălina Rădulescu, Monica Anghel. – București:
Humanitas, 2009

ISBN 978-973-50-2559-5

- I. Kolly, Stéphanie (coord.)
- II. Rădulescu, Cătălina (coord.)
- III. Anghel, Monica (coord.)

3-053.2

© Fundația Children Action România, 2009

© HUMANITAS, 2009

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi Carte prin poștă: tel. /fax 021/311 23 30

C.P.C.E. – CP 14, București

e-mail: cpp@humanitas.ro

www.libhumanitas.ro

Cuprins

<i>Mulțumiri</i>	12
<i>Prefață</i>	13
<i>Introducere</i>	15

MODULUL 1

Introducere și pregătire pentru curs; sarcina și nașterea

Introducere și pregătire pentru curs	17
<i>a) Cum se prezintă o situație</i>	17
<i>b) Grila de observație</i>	18
<i>c) Câteva elemente despre tehnicile de convorbire</i>	19
Sarcina și nașterea	20
1. Înainte de naștere	20
<i>a) Dorința de a avea un copil</i>	20
<i>b) Dorința de fetus</i>	22
2. În timpul sarcinii	22
<i>a) La mamă: psihismul femeii însărcinate</i>	22
<i>b) La tată: sindromul cuvadei</i>	24
<i>c) Competențele fetusului</i>	25
3. În momentul nașterii	30
4. După naștere	31
<i>a) Competențele nou-născutului</i>	31
<i>b) Instinctul matern</i>	33
<i>c) Baby-blues</i>	33
<i>d) Depresia post-partum</i>	34
5. Mama adolescentă, cuplul adolescent și copilul	39
<i>a) Introducere</i>	39
<i>b) Trăirea sarcinii</i>	40
<i>c) Specificitatea acompanierii mamei tinere sau a cuplului adolescent și a copilului</i>	41

MODULUL 2

Atașamentul și importanța primelor legături

Ființele sociale	42
Diferite stiluri de atașament	45
Implicații asupra dezvoltării copilului	46

Tatăl și mama	47
Cine este responsabil de calitatea atașamentului?	48
Totul vine deci de la părinți?	48
Când ambii părinți lucrează în afara căminului	49
Și mai târziu?	51

MODULUL 3

Adopția: a deveni părinți și locul copilului

Introducere	53
1. Importanța formării profesioniștilor	57
2. Caracterul complex al noțiunii de adoptabilitate	57
Ce este adopția?	59
1. Un scurt istoric al adopției	60
2. Antropologia adopției	60
3. Demografia adopției	62
Etica adopției	62
1. Interesul superior al copilului: interesul celui mai slab	63
2. Dreptul unui copil de a avea o familie, nu invers	64
3. Dreptul copilului de a-și cunoaște originile	64
4. Deschiderea către un copil diferit	66
5. De nemărturisitul	66
Abandonul	67
1. Ce pot face părinții?	68
2. Abandonul din perspectiva copilului	69
3. Abandonul din perspectiva mamelor biologice	72
De ce se adoptă?	73
1. Cine este interesat?	73
2. În plan legal, cine poate adopta?	78
3. De ce este nevoie de o evaluare?	79
4. Adoptabilitatea unui copil	81
Ce trebuie știut înainte de a adopta?	81
Pregătirea părinților	82
1. Adopția în Elveția	82
2. Experiența geneveză: Espace Adoption	83
3. Cadrul pregătirii	85
4. Sensibilizarea și pregătirea candidaților în general	86
5. Pregătirea în vederea întâlnirii cu un anumit copil	86
Pregătirea copilului	87
1. Principii	87
2. Evaluarea situației	88
3. Obiective	90
4. Pregătirea de plecare	92

Când copilul este acolo	92
1. Dificultățile unei întâlniri	92
2. Carențele afective	93
3. Adoptoparentalitatea: materialul din Québec	95
4. Adolescența	98
5. Adoptia fratriilor	99
6. Adoptia tardivă	100
7. Copiii așa-ziși „cu particularități“	100
8. Derive și eșecuri	100
Postadoptia: căutarea originilor	101

MODULUL 4

Dezvoltarea psihologică a copilului

Introducere	102
Perioada de la 0 la 3 luni	103
1. Dezvoltarea motorie	103
2. Dezvoltarea intelectuală	103
3. Dezvoltarea afectivă	104
4. Dezvoltarea comunicării și a limbajului	104
Perioada de la 3 la 9 luni	106
1. Dezvoltarea motorie	106
2. Dezvoltarea intelectuală	106
3. Dezvoltarea afectivă	106
4. Dezvoltarea comunicării și a limbajului	107
Perioada de la 9 la 12 luni	109
1. Dezvoltarea motorie	109
2. Dezvoltarea intelectuală	110
3. Dezvoltarea afectivă	110
4. Dezvoltarea comunicării și a limbajului	110
Perioada de la 12 la 18 luni	112
1. Dezvoltarea motorie	112
2. Dezvoltarea intelectuală	113
3. Dezvoltarea afectivă	113
4. Dezvoltarea comunicării și a limbajului	113
Perioada de la 18 la 24 de luni	115
1. Dezvoltarea motorie	115
2. Dezvoltarea intelectuală	116
3. Dezvoltarea afectivă	116
4. Dezvoltarea comunicării și a limbajului	117
Perioada de la 24 de luni la 36 de luni	118
1. Dezvoltarea motorie	118
2. Dezvoltarea intelectuală	118
3. Dezvoltarea afectivă	118
4. Dezvoltarea comunicării și a limbajului	119

Perioada de la 3 la 5 ani	121
1. Dezvoltarea motorie	121
2. Dezvoltarea intelectuală	121
3. Dezvoltarea afectivă	121
4. Dezvoltarea comunicării și a limbajului	121

MODULUL 5

Resurse umane

Relația conjugală: funcționare, criză, evaluare	124
1. Stilul <i>bastion</i>	125
2. Stilul <i>cocon</i>	125
3. Stilul <i>asociație</i>	126
4. Stilul <i>breaslă</i>	127
5. Stilul <i>paralelă</i>	127
Relația cu copilul: primirea lui, stres, educație	131
1. Apariția copilului	131
2. O concurență stresantă	133
3. Influența mediilor sociale asupra stilului educativ	139
Vieți legate	140
1. Un alai de apropiați pentru toată viața?	140
2. Copilăria: modelele de atașament și siguranța parcursului	141
3. Impactul socializării asupra adolescenței	143
4. Trecerea la viața de cuplu	144
5. Trecerea la statutul de părinți	145
6. Divorțul și restructurarea rețelei	146
7. Viețile în rețele: un factor de structurare a traiectoriilor	147
Familii conjugale, rude și rețele de sociabilitate	147
1. Familii conjugale și rețelele lor de sociabilitate	147
2. Interacțiunile conjugale sunt influențate de rețeaua de sociabilitate ..	149
3. Impactul rețelei de sociabilitate asupra relațiilor părinți-copii	151
4. Familiile subiective	152
5. Redundanța legăturilor în familiile verticale	156
6. Relațiile familiale după divorț	157
7. Contextualizarea familiei conjugale	157
FNM: un instrument de investigare a configurațiilor familiale la dispoziția terapeuților	158
1. Metoda	160
2. Urmărirea longitudinală cu ajutorul FNM-ului	164
3. Comentarii	171
Programul Pajek	173

MODULUL 6

Tulburările psihofuncționale și relaționale ale copilului mic

Introducere	179
Probleme psihofuncționale ale copilului mic	181
1. Tulburări funcționale	181
2. Tulburări de alimentație	187
3. Tulburări abdominale și intestinale	190
4. Tulburări respiratorii	191
5. Tulburări ale pielii	192
6. Tulburări sfincteriene	192
7. Manifestări afective sau emoționale	193
8. Tulburări de comportament	196
9. Problematika adopției și simptomatologia	202
10. Chestionarul Symptom Check-List	203
Tulburările psihofuncționale și psihopatologia copilului	209
1. Axa 1 a clasificării diagnostice 0-3	210
2. Axa 2 a clasificării diagnostice 0-3	213
3. PIR-GAS (Parents-Infant Global Assessment Scale)	215
Adopție și psihopatologie	216
1. Trăirea adopției	216
2. Psihopatologia copilului adoptat	217
3. Intervențiile ce favorizează dezvoltarea copilului adoptat	217
Cercetări efectuate de Serviciul de Psihiatrie a Copilului și Adolescentului de la Geneva	218
1. Precursorii tulburărilor de comportament la vârsta școlară	218
2. Evoluția în pragul preadolescenței a copiilor care au prezentat tulburări psihofuncționale în timpul copilăriei	227

MODULUL 7

Prevenirea abuzului și neglijării copilului

Delimitări conceptuale și definiții	231
Istoric al mișcării de prevenire a abuzului și neglijării copilului	234
Forme ale maltratării	236
1. Abuzul emoțional	236
2. Abuzul fizic	240
3. Abuzul sexual	240
4. Neglijarea	246
Tiparul situației de maltratare	251
1. Deprivarea extremă	252
2. Experiențele distorsionante	253
3. Stresul	253
Consecințe ale maltratării copilului	253
1. Impactul maltratării asupra dezvoltării creierului și sistemului nervos ale copilului de vârstă mică	254

2. Impactul maltratării asupra dezvoltării copilului și consecințele ei în comportamentul copilului	255
3. Reziliența	256
Dezvăluirea situației de maltratare a copilului	260
Nevoia de formare a celor care intervin în cazurile de copii maltratați	260
Intervenția	267
1. Identificarea problemei	267
2. Colectarea datelor, a faptelor, a informațiilor	268
3. Clasificarea faptelor, informațiilor, observațiilor	260
4. Investigarea și analizarea cazului	268
5. Evaluarea	268
6. Formularea	271
7. Alegerea metodelor	271
Funcțiile parentale	274

MODULUL 8

Legislația și respectarea drepturilor copilului

Preambul	279
Introducere	280
Bazele juridice în domeniul protecției copilului	280
1. Convenția Națiunilor Unite din 1989 cu privire la drepturile copilului	280
2. Prezentarea dispozițiilor ce privesc copiii fără familii	283
3. Aplicarea: examinarea periodică a rapoartelor de stat de către Comitetul Drepturilor Copilului și recomandări	286
Respectul drepturilor copilului	287
1. Prezentarea măsurilor existente	287
2. Măsuri permanente	287
3. Măsuri temporare	293
4. Alegerea celei mai adecvate măsuri de protecție pentru copil	297
Adopția	298
1. Procedura de adopție națională	298
2. Promovarea adopției naționale	307
3. Procedura de adopție internațională: Convenția de la Haga	309

MODULUL 9

Caracteristicile interacțiunilor părinte-copil. Introducere în ghidare. Tulburarea autistă. Utilizarea înregistrării video

Cadrul teoretic de referință	316
Introducere în ghidare	317
Ghidarea dezvoltării	317
Principalele elemente de ajutor în dezvoltare	322
Ilustrarea repertoriului interacțiunilor într-o familie fără particularități	324

Concluzie și aplicare în domeniul adopției	326
Tratamentul interacțiunilor	327
1. Câteva date cu privire la istoria Dnei X	328
2. Ipoteza de lucru	329
3. Aplicație teoretică	330
4. Concluzie	335
Tulburarea autistă, o tulburare de dezvoltare	335
1. Diagnostic	335
2. Originea tulburării	337
3. Viața de familie cu un copil prezentând o tulburare autistă	338
4. Intervențiile	339
5. Elemente comune oricărei intervenții	340
6. Utilizarea înregistrării video	344

MODULUL 10

Rolul diferiților profesioniști dintr-o instituție și dinamica de grup

Obiectivele formării și temele abordate	346
Introducere	346
Subiectivitatea, punctul de vedere, adevărul, singularul	347
Funcționarea ca profesionist într-un cadru dat	349
1. Noua dispunere a spațiului	349
2. Prejudecățile și rezonanța în relația profesională	350
Lucrul în rețea	352

MODULUL 11

Creație și dezvoltare umană

Introducere	355
Câteva concepte	358
Câteva exemple	359
1. Înaintea cererii: îngrijorarea, suferința sau perceperea unui deficit de ființă	362
2. Așteptarea, speranța, cererea	362
3. Clarificarea cadrului, a dispozitivului, a vectorului și a modalităților expresive	363
4. Decentrarea	364
Atelier, spațiu de joc, laborator, atelier de lucru	365
Încheiere	366

<i>Bibliografie</i>	368
---------------------------	-----

Mulțumiri

Acest proiect de formare și acest manual nu ar fi văzut lumina zilei fără sprijinul prețios și benevol al persoanelor care au ținut cursurile și au scris capitolele volumului de față. Numele lor sunt menționate la începutul fiecărui modul. Am vrea să mulțumim în special:

ANEI MUNTEAN, grație căreia formarea s-a desfășurat într-un cadru universitar, permițând participanților să beneficieze de o diplomă universitară;

JULIEI ERSKINE POGET, care a supervizat corectarea lucrărilor de disertație și organizarea examenului de susținere a acestora;

CĂTĂLINEI RĂDULESCU, care diriguiește programele Children Action în România și care, în colaborare cu MONICA ANGHEL, a organizat susținerea cursurilor la București și Timișoara și a coordonat realizarea manualului;

tuturor TRADUCĂTORILOR benevoli care și-au dăruit timpul, energia și competențele lor lingvistice pentru traducerea manualului.

Prefață

Ne face o mare bucurie să publicăm acest al doilea manual elaborat cu ocazia programului de formare postuniversitară organizat de Fundația Children Action în colaborare cu Universitatea de Vest din Timișoara.

Acest manual reprezintă nu numai împlinirea unei munci considerabile a specialiștilor români și elvețieni, dar este și un document de referință pe care se vor putea baza în viitor mulți profesioniști, specialiști în sănătate mintală.

Temele variate abordate în cele 11 module oferite sunt tot atâtea contribuții și reflecții pentru toți cei care, la fel ca noi, apără cu pasiune drepturile copilului.

În România, țară urmărită încă de spectrul abandonului și al instituționalizării, acest manual este cu atât mai important cu cât reflectă dorința guvernului de a contribui la schimbarea mentalităților.

Children Action

BERNARD SABRIER

Președinte și Fondator al Fundației Children Action

Introducere

În colaborare cu ORA (Oficiul Român pentru Adopții) și Universitatea de Vest din Timișoara, Fundația Children Action a pus la punct un program atestat de formare universitară centrat pe dezvoltarea copilului și tulburările sale, formare ce s-a derulat din octombrie 2006 până în ianuarie 2008. Cele 11 module ale acestui curs au permis abordarea unor teme diferite, cum ar fi sarcina și nașterea, dezvoltarea copilului în primii ani de viață, nevoia sa relațională și de atașament, rețeaua familială și socială, tulburările psihofuncționale, formele de neglijare și de abuz etc. Două module au tratat cu predilecție probleme legate de adopție, din punct de vedere psihosocial (modulul 3) și legislativ (modulul 8).

Cursurile au fost oferite în mare parte de profesori elvețieni, specialiști în domeniile predate, dar și de specialiști români, între care se numără și un profesor de la Universitatea de Vest din Timișoara. Acest program de formare s-a adresat profesioniștilor care lucrează în serviciile de adopție din țară și a reunit treizeci de persoane (psihologi, asistenți sociali și juriști).

Manualul pe care vi-l prezentăm este o culegere a textelor care au folosit drept suport de curs pentru diferitele module. Aceste texte reprezintă un punct de plecare pentru a putea înțelege noțiunile importante referitoare la dezvoltarea copilului și la tulburările sale, neavând pretenția de a expune teoria în mod exhaustiv. În timpul cursurilor, textele au fost susținute și animate prin extrase video, ilustrații clinice și dialoguri interactive cu participanții la curs, iar acest material dinamic nu a putut fi, din păcate, transcris aici.

Aceasta este a doua ediție a manualului, prima fiind redactată în urma formărilor inițiale organizate de Children Action în mediu privat, apoi în colaborare cu UVT, din anul 2003 până în 2005. Beneficiarii acestor formări au fost specialiștii care lucrau în centre maternale.

MODULUL 1

INTRODUCERE ȘI PREGĂTIRE PENTRU CURS

SARCINA ȘI NAȘTEREA

de Claire Feuillat

CLAIRE FEUILLAT, cu vastă experiență de medic psihiatru pentru adulți și copii, este șef al clinicii din cadrul SPEA (Serviciul Psihiatric pentru Copii și Adolescenți) din Morges. Se implică în cercetare și psihodramă și e supervisor al asistentelor sociale de la maternitatea Spitalului Universitar din Lausanne. Claire Feuillat a susținut acest modul în mod benevol cu ocazia tuturor programelor de formare pe care Children Action le-a desfășurat în România și a fost responsabilă cu mai multe sesiuni de supervizare a personalului care lucrează în centrele maternale din România.

*

* *

INTRODUCERE ȘI PREGĂTIRE PENTRU CURS

a) *Cum se prezintă o situație*

1) De ce ați ales să prezentați această situație?

- Ce întrebare doriți să adresați grupului?

2) Ce drum a parcurs această persoană înainte să ajungă la dumneavoastră?

- Pe cine a mai întâlnit și ce amintire a păstrat despre acea întâlnire?
- Ce a ajutat-o?
- Cum s-a încheiat?

Uităm adesea această etapă, străduindu-ne să găsim o modalitate de a ajuta acea persoană. Or, aprofundând ceea ce a fost înainte, vom afla multe și vom răspunde mai bine cererii persoanei respective.

3) Anamneza actuală

- Ce se întâmplă?
- Ce așteptări are?
- De ce acum?
- Cum crede că o putem ajuta?

4) Expunerea elementelor importante ale istoricului său printr-o genogramă

- Originile sale.
- De unde vine?

- A trăit întotdeauna acolo?
- Parcursul școlar și profesional.
- Partenerul ei? El este și tatăl copilului?

Important nu este să știți totul, căci ceea ce nu știți vă învață despre ceea ce este spus, iar ceea ce nu este spus, despre ceea ce este clar sau mai confuz.

5) Trăirea subiectivă

- Cum trăiește persoana toate acestea?
- Ce spune ea despre suferința sa, despre dificultățile întâlnite?

6) Observațiile dumneavoastră

Este important să învățați să faceți bine diferența între:

- ceea ce spune pacienta/beneficiara,
- cum spune,
- ceea ce observați,
- ceea ce credeți că ați auzit și observat.

7) Reflecțiile și ipotezele dumneavoastră

8) Atitudine: direcția dumneavoastră de lucru în această situație

9) Persoane de referință importante în această situație.

b) Grila de observație

1) Impresia generală

Ce simte profesionistul în legătură cu evoluția convorbirii, de la început până la sfârșit, în funcție de temele abordate:

- Se simte confuz?
- Sau mai degrabă lucrurile îi sunt clare?
- Se simte iritat?
- Dorește să ajute persoana din fața lui?
- Se simte manipulat?
- Are impresia că celălalt îi ascunde anumite lucruri?
- Simte dorința de a acționa imediat?
- Se simte furios că persoana lipsește de la întâlniri?

2) Relația cu examinatorul

- Este rece? Temător? Timid?
- Este în opoziție? Dorește să stăpânească filtrând informațiile?
- Încercător? Bun colaborator? Spontan?
- Familiar? Se simte repede în largul lui?
- Seducător? Demonstrativ?

3) Motricitate generală și fină

- Cantitativ: Mai degrabă inhibat, reținut sau agitat?

- Calitativ: Mai degrabă neîndemânatic?
Mișcări fluide sau sacadate ?
Priviri, schimburi cu examinatorul.

4) Inteligență (evaluare clinică)

- Limitată, medie sau precoce?
- Nivel de înțelegere și capacitate de asociere.

5) Gândire

- Fără tulburări.
- Întreruptă, înceată.
- Accelerată, evazivă.
- Coerentă, bine concentrată.
- Confuză, cu treceri bruște de la un subiect la altul, perseverări.

6) Limbaj

- Cantitativ: sărac, bun, logoree?
- Calitativ: sintaxă (rudimentară, bună, greșeli numeroase)
 - Articulare
 - Bogăția vocabularului
 - Povestire
 - Intonație
- Înțelegere verbală.
- Comunicare nonverbală.

7) Testul realității

- Conștientizarea problemelor.

8) Afect, stare de spirit

- Adaptat sau decalat în raport cu situația.

Poli:

- Euforic, excitat, plăcere.
- Tristețe, stări de depresie, idei de moarte.
- Iritație, furie, mânie.
- Temeri, neliniște, anxietate, frică.
- Grav, serios.

9) Angoase

- Conștiente, inconștiente.
- Izolate, generalizate.

c) Câteva elemente despre tehnicile de convorbire

În funcție de gradul dumneavoastră de experiență puteți, în prima parte a convorbirii, să lăsați persoana să vorbească liber. Acest lucru prezintă avantajul înțelegerii ceva mai rapide a grijilor și așteptărilor respectivei persoane, a

funcționării ei. *Într-o a doua parte*, puteți să vă completați informațiile punând câteva întrebări.

Întrebări deschise, care permit un răspuns nuanțat și personal:

- Ce știți despre tatăl dumneavoastră?
- Ce așteptați de la mine/de la noi?

Întrebări semideschise:

- De ce a plecat tatăl dumneavoastră?

Întrebări închise, care cer un răspuns scurt, de tip „Da“ sau „Nu“. Aceste întrebări pot fi de ajutor unei persoane mai timide, care se pune într-o relație de supunere:

- Doriți să vă ajutăm în felul acesta?
- Partenerul locuiește împreună cu dumneavoastră?

SARCINA ȘI NAȘTEREA

1. Înainte de naștere

a) Dorința de a avea un copil

Această dorință este complexă, ambivalentă și paradoxală. Dorința de a avea un copil își are originile în copilăria mică. Copilul de la 3 la 5 ani este uimit și totodată invidios pe puterea parentală de a face copii. Această dorință va trebui să treacă apoi de riscurile complexului oedipian. Copilul imaginar care trăiește în fiecare dintre noi, fie că avem sau nu copii, se manifestă în general mai târziu, printr-o dorință de a avea un copil real.

La întrebarea: „De ce doriți să aveți unul sau mai mulți copii?“, iată răspunsurile pe care le-a dat grupul. Acestea sunt diverse și se pot suprapune pentru membrii aceluiași cuplu.

- Împlinire în maturitate (după împlinirea socială, profesională);
- Dovadă de iubire a partenerilor (a avea o operă comună);
- Nevoia de a întări o relație de cuplu;
- Nevoia ca un cuplu să fie recunoscut de către societate (a nu avea copii poate să fie rușinos, culpabil). Regăsim aici greutatea standardelor impuse de societate, pe acela al familiei cu 2 copii, preferabil o fată și un băiat sau doar un băiat;
- Nevoia de a se integra într-un grup de prieteni care au copii;
- Dorința de a îndeplini un rol parental;
- Nevoia de a se pune în valoare și de a-și depăși propriile limite;
- Nevoia de a se simți responsabil, de a proteja pe cineva;
- Nevoia de a da ce e mai bun și de a primi înapoi;
- Din iubire față de copii;
- Din teama de a rămâne singur la bătrânețe.

Dar dorința de a avea copii mai înseamnă și:

- a vrea un copil al tău, o prelungire, o sosie (copilul narcisic), un copil de la altul, un copil al iubirii. Înseamnă a te prelungi și, în acest sens, a lupta împotriva angoaselor de finitudine și de moarte care există în pre-conștientul fiecăruia, dar, în același timp, înseamnă acceptarea finitudinii și mortalității noastre;
- a asigura continuitatea familiei, adică a face ceea ce părinții au făcut pentru noi înșine, și, prin asta, a restitui într-un fel datoria „contractată” față de părinții care ne-au „dat” viață;
- a transmite ceea ce ne-a fost lăsat: un nume, un set de cunoștințe, cunoaștere practică, valori, bunuri etc.;
- în cele din urmă, înseamnă a avea acces la parentalitate – odată cu primul copil –, a deveni mamă sau tată și a surghiuni părinții la stadiul de bunici.

Vedem, deci, în ce măsură putem vorbi despre o dinamică complexă, cu mize variate și foarte importante. Având copii, ne putem regla datoria sau socotelile.

Procrearea poate fi, de asemenea, *refuzată* dacă se consideră datoria nulă sau inversată (viața îmi datorează mie ceva), ca atunci când, de exemplu, persoana în cauză a trecut prin experiențe neplăcute.

Răspunsuri date de grup :

- Asimetria dorinței;
- Probleme de sănătate;
- Instabilitate economică;
- Teamă de naștere, de complicații, de durere;
- Teama de a nu fi părinți buni, de a repeta erorile părinților;
- Teama de a da naștere unui copil handicapat;
- Teama ca tatăl să nu recunoască copilul și, deci, teama de judecata socială;
- Lipsa dorinței de a face sacrificii, de a-și modifica stilul de viață;
- Izolare familială.

Când nu există o tulburare de fertilitate, dorința de a avea un copil este înconjurată de o mare ambivalență conștientă, pre-conștientă sau inconștientă, așa cum o demonstrează, de exemplu, sarcinile reieșite din „uitarea luării anticoncepționalelor”.

Mai ales la femeie, organizarea vieții și, în mod special, dorința de a avea un copil sunt supuse *timpului*: „cândva, dar nu imediat”, „în curând, înainte să fie prea târziu”. Iar aici intervine paradoxul că „atunci când riști să nu mai poți procrea, dorești să faci un copil imediat”.

Bibliografie

Modulul 1

1. Brazelton, T. și Cramer, B., *Les premiers liens: L'attachement parents-bébé vu par un pédiatre et un psychiatre*, Calman-Lévy, Paris, 1991.
2. Bydlowski, M., *La dette de vie: Itinéraire psychanalytique de la maternité*. P.U.F., Paris, 2000.
3. Martino, B., *Bebeluşul este o persoană*, Humanitas, Bucureşti, 2002.

Modulul 2

1. Ainsworth, M. D., Blehar, M. C., Waters, E. și Wall, S., *Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation*, L. Erlbaum, Hillsdale NJ, 1978.
2. Blum, D., *Love At Goon Park: Harry Harlow and the Science of Affection*, Perseus Publishing, Cambridge Massachusetts, 2002.
3. Bowlby, J., *Attachement et perte. I L'attachement; II La séparation: angoisse et colère; III La perte: tristesse et dépression*, Paris, P.U.F., 1978,1984,1994.
4. Bowlby, J., *Maternal Care and Mental Health*, World Health Organization (WHO Monograph Series No. 2), Geneva, 1951.
5. Bowlby, J., „The Nature of the Child's Tie to His Mother“, în *International Journal of Psycho-Analysis*, 39, 1958, pp. 350-373.
6. Harlow, H. F., „The nature of love“, în *American psychologist*, 13, 1958, pp. 673-685.
7. Howes, C., „Attachment relationships in the context of multiple caregivers“, în J. Cassidy și P. R. Shaver (editori), *Handbook of attachment: Theory, Research and Clinical Applications*, The Guilford Press, New York, London, 1999, pp. 671-687.
8. Lamb, M.E., „The Development of Mother – Infant and Father – Infant Attachments in the Second Year of Life“, în *Developmental Psychology*, 13, 1977, pp. 637-648.
9. Lamb, M.E., Sternberg, K. J., Hwang, C.P. și Broberg, A. (editori), *Child Care in Context: Cross-cultural Perspectives*, Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale NJ, 1992.
10. Main, M., Kaplan, N. și Cassidy, J., „Security in Infancy, Childhood and Adulthood: A Move to the Level of Representation“, în I. Bretherton și E. Waters (editori), *Growing Points of Attachment Theory and Research (Monographs of the Society for Research in Child Development)*, 50, 1-2, 1985, pp. 66-106.
11. Main, M. și Solomon, J., „Discovery of an Insecure Disorganized/Disoriented Attachment Pattern: Procedures, Findings and Implications for the Classification of Behavior“ în *Affective Development in Infancy*, T.B. Brazelton și M. Yogman (editori), Ablex, Norwood NJ, 1986, pp. 95-124.
12. NICHD Early Child Care Research Network, „The Effects of Infant Child Care on Infant-mother Attachment Security: Results of the NICHD Study of Early Child Care“, în *Child Development*, 68 (5), 1997, pp. 860-879.

13. Pierrehumbert, B., *Le développement socio-émotionnel de l'enfant et la garde hors de la famille Spirale*, 30, 2004, pp. 57-84.
14. Pierrehumbert, B., *Le premier lien: Théorie de l'attachement*, O. Jacob, Paris, 2003.
15. Spangler, G. și Grossmann, K. E., „Biobehavioral Organization in Securely and Insecurely Attached Infants“, în *Child Development*, 64, 1993, pp. 1439-1450.
16. Spitz, R. A., *De la naissance à la parole*, P.U.F., Paris, 1968.
17. Sroufe, L. A., „The Coherence of Individual Development. Early Care, Attachment, and Subsequent Developmental Issues“, în *American Psychologist*, 34, 1979, pp. 834-841.
18. Watson, J. B., *Psychological Care of Infant and Child*, W. W. Norton & Co., New York, 1928.

Modulul 4

1. Golse, B., *Le développement affectif et intellectuel de l'enfant*, Masson, Paris, 1989.
2. Lieberman, A., *La vie émotionnelle du tout petit*, O. Jacob, Paris, 1993.
3. Mahler, M., Pine, F. și Bergman, A., *La naissance psychologique de l'être humain*, Payot, Paris, 1980.
4. Stern, D., *Le monde interpersonnel du nourrisson*, PUF, Paris, 1989.

Modulul 5

1. Bohannon, P., *Divorce and after*, Anchor, Garden City, NY, 1971.
2. Bumpass, L. L., Sweet, J. A. și Castro Martin, T., „Changing Patterns of Remarriage“, în *Journal of Marriage and the Family*, 52, 1990, pp. 747-756.
3. Cherlin, A. J., și Furstenberg, F. F., „Stepfamilies in the US: a Reconsideration“, în *Annual Review of Sociology*, 1994, pp. 359-381.
4. De Schazer, S., *Investigating Solutions in Brief Therapy*, Norton, New York, 1988.
5. De Schazer, S., *Keys to Solution in Brief Therapy*, Norton, New York, 1985.
6. Duhl F. J., Duhl B. S. și Kantor D., „Learning, Space and Action in Family Therapy: A Primer of Sculpture“, în Bloch, D. (editor), *Techniques of Family Therapy*, Grune and Stratton, New York, 1973.
7. Firth, R., Hubert, J. și Forge, A., *Families and their Relatives*, Routledge & Kegan Paul, London, 1970.
8. Fisher, C. S., *To Dwell Among Friends. Personal Networks in Town and City*, The University of Chicago Press, 1982.
9. Furstenberg, F.F., Morgan, P., și Allison, P.D., „Paternal Participation and Children's Well Being after Marital Disruption“, în *American Sociological Review*, 52, 1987, pp. 695-701.
10. Furstenberg, F.F. și Winqvist Nord, C., „Parenting Apart: Patterns of Child Rearing after Marital Disruption“, în *Journal of Marriage and the Family*, 47, 1985, pp. 893-904.
11. Gammer, C. și Cabié, M.-C., *L'adolescence, crise familiale. Thérapie familiale par phases*, Erès Relations, Paris, 1992.
12. Gehring, T.M., *Family System Test (FAST)*, Hogrefe & Huber Publishers, Seattle, 1998.
13. Gehring, T.M. și Wyler, I.L., *Family System Test (FAST): A Three-dimensional Approach to Investigate Family Relationships. Child Psychiatry and Human Development*, 16, 1986, pp. 235-248.
14. Levin, I., „Family as mapped realities“, în D.H. Olson, H.L. McCubbin *et al.*, *Journal of Social Issues*, 14 (1), 1993, pp. 82-91.

15. Onnis, L., „Thérapie familiale de l’anorexie mentale – un modèle d’intervention basé sur les sculptures familiales“, în *Thérapie familiale*, 3, 1991, pp. 225-235.
16. Onnis, L., „Langage du corps et langage de la thérapie: la «sculpture du futur» comme méthode d’intervention systémique dans les situations psychosomatiques“, în *Thérapie familiale*, 1, 1992, pp. 3-19.
17. Olson, D. H., McCubbin, H. L. et al. (1983). *Families: What makes them work*, Sage, Beverly Hills, CA, 1983.
18. Pasley, K., „Family boundary ambiguity: Perceptions of adult stepfamily members“, în K. Pasley și M. Ihinger-Tallman, *Remarriage and Stepparenting: Current Research and Theory*, Guilford, New York, 1987, pp. 206-225.
19. Wade, C. K., Howell, F. M. și Wells, J. G., „Turning to Family, Friends or Others: A Model of Social Network Usage during Stressful Events“, în *Sociological Spectrum*, 14, 1994, pp. 385-407.
20. Wasserman, S. și Faust, K., *Social Network Analysis: Methods and Applications*, Cambridge University Press, 1994.
21. Weston, K., *Families we choose: lesbian, gays, kinship*, Columbia University Press, New York, 1997.
22. Widmer, E., „Couples and their networks“, în Richards, M., Scott, J. și Treas, J. (editori), *Blackwell Companion to the Sociology of Families*, Blackwell Publisher, 2004, pp. 356-373.
23. Widmer, E.D., „Family Contexts as Cognitive Networks: A Structural Approach of Family Relationships“, în *Personal Relationships. Special Issue on Methodological and Data Analytic Advances in the Study of Interpersonal Relationships*, 6, 1999, pp. 487-503.
24. Widmer, E.D. și La Farga, L.-A., „Boundedness and Connectivity of Contemporary Families: A Case Study“, în *Connections*, 22 (2), 1999, pp. 30-36.
25. Widmer, E.D. și La Farga, L.-A., „Family Networks: A Sociometric Method to Study Relationships in Families“, *Field Methods*, 12 (2), 2000, pp. 108-128.

Modulul 6

1. Ainsworth, M.D., „Mother-Infant Attachment and Social Development“, în M. Richards (editor), *The Integration of the Child into the Social World*, Cambridge University Press, 1974.
2. American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, ediția a IV-a, American Psychiatric Association, Washington, DC, 1994.
3. Angold, A.E., Costello, E.J. și Erkanli, A., „Comorbidity“, în *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 40, (1), 1999, pp. 57-87.
4. Bayley, Nancy, *Bayley Scales of Infant Development*, a II-a ediție, The Psychological Corporation, San Antonio, 1993.
5. Beck, A.T., Ward, A.C., Mendelson, M., Mock, J. E. și Erbaugh, J., „An Inventory for Measuring Depression“, în *Archives of General Psychiatry*, 4, 1961, pp. 561-571.
6. Campbell, S.B., „Behavior Problem in Preschool Children: A Review of Recent Research“, în *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36 (1), 1995, pp. 113-149.
7. Cramer, B. și Palacio, F., *La pratique des psychothérapies mères-bébés. Études cliniques et techniques*, P.U.F., Paris, 1993.
8. Cramer, B. și Robert-Tissot, C., „Evaluating mother – infant psychotherapies: «Bridging the gap» between clinicians and researchers“, în J.D. Osofsky și J.E. Fitzgerald (editori), *WAIMH Handbook of Infant Mental Health*, John Wiley, New York, 2000, pp. 273-312.
9. Cramer, B., Robert-Tissot, C. și Rusconi Serpa, S., *Du bébé au préadolescent, une étude longitudinale*, O. Jacob, Paris, 2002.

10. Crittenden, P. M., „Abusing, Neglecting, Problematic and Adequate Dyads: Differentiating by Patterns of Interaction“, în *Merrill-Palmer Quarterly*, 27, 1981, pp. 201-218.
11. „Global Assessment of Functioning Scale (Axe V)“, în American Psychiatric Association, *Mini DSM-IV. Critères diagnostics*, Washington, DC, 1994.
12. Greenberg, M.T., Speltz, M. L., De Klyen, M. și Jones, K., „Correlates of Clinic Referral for Early Conduct Problems: Variable – and Person – Oriented Approaches“, în *Development and Psychopathology*, 13, 2001, pp. 255-276.
13. Guedeney, N., Guedeney, A., Danon, G., Mintz, A.S., Morales-Huet, M., Rabouam, C., Jacquemain, F., Le Nestour, A. și Roujeau, S., „À propos des systèmes de classification en psychiatrie du très jeune enfant: utilisation de la classification diagnostique Zero to Three“, în *La Psychiatrie de l'Enfant*, XLV (2), 2002, pp. 483-531.
14. Keenan, K. și Wakschlag, L.S., „More than the Terrible Twos: The Nature and Severity of Behavior Problems in Clinic-referred Preschool Children“, în *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28 (1), 2000, pp. 33-46.
15. Knauer, D. și Palacio Espasa, F., „Réflexions sur l'action d'un jardin thérapeutique: étude catamnésique sur 21 enfants“, în *Neuropsychiatrie de l'Enfance et de l'Adolescence*, 38 (3), 1990, pp. 107-130.
16. Lebovici, S., Diatkine, R. și Soulé, M., *Nouveau traité de psychiatrie de l'enfant et de l'adolescent*, P.U.F., Paris, volumul III, 1995.
17. Lüthi Faivre, F., Sancho Rossignol, A., Rusconi Serpa, S., Knauer, D., Palacio Espasa, F. și Robert-Tissot, C., „Troubles du comportement entre 18 et 36 mois: symptomatologie et psychopathologie associées“, în *Neuropsychiatrie de l'Enfance et de l'Adolescence*, 53, 2005, pp. 176-185.
18. Manzano, J. și Palacio Espasa, F., „Le syndrome hypomaniaque du jeune enfant“, în *Psychologie médicale*, 16 (4), 1984, pp. 729-731.
19. Mazet, P. și Stoléru, S., *Psychopathologie du nourrisson et du jeune enfant*, Masson, Paris, 2003.
20. Nickman, S.L., Rosenfeld, A.A., Fine, P., Macintyre, J.C., Pilowsky, D.J., Howe, R.A., Derdeyn, A., Gonzales, M.B., Forsythe, L. și Sveda, S.A., „Children in Adoptive Families: Overview and Update“, în *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 44 (10), 2005, pp. 987-995.
21. Palacio Espasa, F. și Knauer, D., „Conflicts de la parentalité à la lumière des cas traités en psychothérapies brèves mère-bébé“, în P. Mazet și S. Lebovici (editori), *Psychiatrie périnatale parents et bébés: du projet d'enfant aux premiers mois de vie*, P.U.F., Paris, 1998, pp. 413-425.
22. Robert-Tissot, C., „Les troubles psychofonctionnels de la petite enfance: évaluation et traitement“, în M. Robin, I. Casari și D. Candilis-Huisman (editori), *La construction des liens familiaux pendant la première enfance. Approches francophones*, PUF, Paris, 1995.
23. Robert-Tissot, C., Serpa-Rusconi, S., Bachmann, J.P., Besson, G., Cramer, B., Knauer, D., De Mural, M., Palacio-Espasa, F. și Stern, D., „Le Questionnaire «Symptom Check-List»: Evaluation des troubles psychofonctionnels de la petite enfance“, în S. Lebovici, P. Mazet și J.P. Visier (editori), *L'évaluation des interactions précoces entre le bébé et ses partenaires*, Médecine et Hygiène, Genève, 1989.
24. Robert-Tissot, C., Rusconi-Serpa, S., de Mural, M., Stern, D. și Cramer, B., „Traitement des troubles fonctionnels dans la petite enfance“, în *Cahiers Psychiatriques Genevois*, 11, 1991, pp. 109-123.
25. Robert-Tissot, C., Cramer, B., Stern, D. N., Rusconi-Serpa, S., Bachmann, J.P., Palacio-Espasa, F., Knauer, D., de Mural, M., Berney, C. și Mendiguren, G., „Outcome

- Evaluation of Brief Mother-Infant Psychotherapies. Report on 75 Cases“, în *Infant Mental Health Journal*, 17 (2), 1996, pp. 97-114.
26. Robert-Tissot, C. și Rusconi-Serpa, S., „Interactions du nourrisson avec ses partenaires“, în *Encycl. Méd. Chir.*, 37-190-B-60, 2000, pp. 1-8.
 27. Rutter, M., Colvert, E., Kreppner, J., Beckett, C., Castle J., Groothues C., Hawkins, A., O'Connor, T.G., Stevens S.E. și Sonuga-Barke, E.J.S., „Early Adolescent Outcomes for Institutionally-deprived and Non-deprived Adoptees. I: Disinhibited Attachment“, în *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48 (1), 2007, pp. 17-30.
 28. Sabouret, E., „Incidences de la pathologie anxieuse et dépressive maternelle sur l'expression psychosomatique du nourrisson“, în *Perspectives Psy*, 39, 2000, pp. 412-416.
 29. Sancho Rossignol, A., Knauer, Rusconi Serpa, S., Robert-Tissot, C. și Palacio Espasa, F., „Les troubles précoces du comportement sont-ils l'expression d'une psychopathologie spécifique?“, în *Psychiatrie de l'Enfant*, XLVIII, 2005, pp. 157-198.
 30. Steck, B., „Aspects psychologiques de l'adoption“, în *Revue Médicale de Suisse Romande*, 107, 1987, pp. 1025-1035.
 31. Stern, D., Robert-Tissot, C., Besson, G., Rusconi-Serpa, S., de Muralt, M., Cramer, B. și Palacio-Espasa, F. „L'entretien «R»: une méthode d'évaluation des représentations maternelles“, în S. Lebovici, P. Mazet și J.P. Vizier (editori), *L'évaluation des interactions précoces entre le bébé et ses partenaires*, Médecine et Hygiène, Genève, 1989, pp. 151-177.
 32. Thomas, J.M. și Clark, R., „Disruptive Behavior in the Very Young Child: Diagnostic Classification: 0-3. Guides Identification of Risk Factors and Relational Interventions“, în *Infant Mental Health Journal*, 19, 1998, pp. 229-244.
 33. Thomas, J. M. și Guskin, K.A., „Disruptive Behavior in Young Children: what does it mean?“, în *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 40, 2001, pp. 44-51.
 34. Tremblay, R.E., „L'origine de la violence chez les jeunes“, în *Revue canadienne de recherche sur les politiques*, 1 (2), 2000, pp. 10-16.
 35. Zero to Three, National Center for Infants, Toddlers and Families, Washington, DC, *Diagnostic Classification of Mental Health and Developmental Disorders of Infancy and Early Childhood: „DC: 0-3“*, Arlington, VA, 1994; traducere franceză de A. și N. Guedeney: „La Classification Diagnostique 0:3 Zero to Three“, în *Devenir*, 1998, 10 (2).

Modulul 7

1. Bateson, G., *Mind and nature*, ed. Bantam Books, 1980.
2. Bowlby, J., *A Secure Base. Clinical Application of Attachment Theory*, Tavistock/Routledge, 1989.
3. Bowlby, J., *A Secure Base*, ed. J.W. Arrowsmith, UK, 1989, p. 27.
4. Brazelton, T.B., Greenspan, S.I., *Ce qu'un enfant doit avoir*, Stock/Laurence Pernoud, 2001.
5. Cairns, K., *Attachment, trauma and resilience*, BAAF Adoption & Fostering, 2002.
6. Crittenden, P., *Care Index Manual*, Family Relations Institute, Miami, 2000.
7. Cyrulnik, B., *Les nourritures affectives*, ed. Odile Jacob, 1993.
8. Dolto, F., *Tout est langage*, ed. Gallimard, Paris, 1995.
9. *DSM-IV – Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, a patra ediție, American Psychiatric Association, 1994.

10. Gauth, D., prezentare făcută la Conferința Europeană ISPCAN, Istanbul, 2001.
11. Glaser, D., „The Effects of Maltreatment on the Developing Brain“, în *The Link*, vol. 16, nr. 2, 2007.
12. Howe, D., Brandon, M., Hinings, D., Schofield, G., *Attachment Theory, Child Maltreatment and Family Support*, MacMillan, London, 1999.
13. Ionescu, S., Jacquet, M.-M., Lhote, C., *Mecanisme de apărare, teorie și aspecte clinice*, Polirom, Iași, 2002.
14. Ionescu, S., al treilea Forum Internațional „Securitate psihologică, traumă și reziliență: Reziliența asistată“, Bulgaria, 2008.
15. Ionescu, S., „Reziliența și concepte apropiate“, prezentare făcută în cadrul celui de-al doilea Forum internațional „Securitate psihologică, traumă și reziliență“, Timișoara, 2007.
16. Ionescu, S., (coord.), *Copilul maltratat*, Extreme Group, București, 2001.
17. Killen, K., *Copilul maltratat*, Eurobit, Timișoara, 1998.
18. Killen, K., *Copilăria durează generații la rând*, First, Timișoara, 2003.
19. Lemay, M., „La résilience en situation d’abandon“, în *Professionnels de l’enfance*, nr. 5, 2000.
20. Lynch, M., „Child Abuse and Neglect“, în *Psiquiatria Infanțilă*, 1995.
21. Muntean, A., „Violent Child Rearing Practices. Dynamics and Effects“, în *Family-Europe – 21st Century Vision and Institutions*, Livanis Publishing Organization, Athens, 1999.
22. Muntean, A., *Familii și copii în dificultate*, Mirton, Timișoara, 2001.
23. Muntean, A., *Psihologia dezvoltării umane*, Polirom, Iași, 2006.
24. Perry, B., *Understanding Childhood Trauma*, vol. I, *Trauma and Healing*, Magna System, Crystal Lake, 2001.
25. Pierrehumbert, B., *Le Premier Lien, Théorie de l’attachement*, Odile Jacob, 2003.
26. Porot, A., Porot, M., Sutter, J., Pelicier, Y., *Manuel alphabétique de psychiatrie: clinique et thérapeutique*, Presses Universitaires de France, 1996.
27. Postul TV Antena 1, emisiunea 9595, 2 mai 2008.
28. Robert-Ouvray, S., *Copil abuzat, copil meduzat*, Eurostampa, Timișoara, 2001.
29. Rutter, M., „Psychosocial resilience and protective mechanism“, în *American Journal of Orthopsychiatry*, 1987.
30. Siegel, D.J., „Toward an Interpersonal Neurobiology of the Developing Mind: Attachment Relationship, «Mindsight» and Neural Integration“, în *Infant Mental Health Journal*, vol. 22, 2001.
31. Stativa, E., *Abuzul asupra copilului în instituțiile de protecție socială din România*, UNICEF, 2002.
32. Stroufe, A., Egeland, B., Carlson, E., Collins, A., *The Development of the Person*, The Guilford Press, New York, 2005.
33. Studiul ONU, *Raportul expertului independent pentru studiul ONU privind violența asupra copiilor*, 29 august 2006, p. 6.
34. Van der Kolk, B.A., Fislser, R.E., „Childhood Abuse and Neglect and the Loss of Self-Regulation“, în *Bulletin of the Menniger Clinic*, 1994.
35. Winnicott, D.W., *The Child, the Family and the Outside World*, Penguin Books, 1964.
36. Withman, M., „Abuzul sexual al copilului“, curs din 1999, predat în România pentru profesioniștii români, cu susținere World Learning.
37. Withman, M., *Challenging the Darkness: Child Sexual Abuse and the Church*, Discovery Counseling Resources, 1994.
38. Wolfe, D.A., *Child Abuse. Implications for Child Development and Psychopathology*, Sage Publication, 1999.
39. www.ispcan.org.

Modulul 9

1. Aarts M., *Marte Meo, basic manual*, Production, Harderwijk, 2000.
2. Adrien, J.-L., *Autisme du jeune enfant. Développement psychologique et régulation de l'activité*, Expansion scientifique française, Paris, 1996.
3. Adrien, J.-L., Rossignol-Deletang, N., Martineau, J., Couturier, G. și Barthelemy, C., „Regulation of cognitive activity and early communication development in young autistic, mentally retarded, and young normal children“, în *Developmental Psychobiology*, 39, 2001, pp. 124-136.
4. Ainsworth M.D., „Mother-Infant attachment and social development“, în Richard, M., ed., *The Integration of the child into the social world*, Cambridge University Press, Cambridge, 1974.
5. American Psychiatric Association, *MINI DSM-IV. Critères diagnostiques* (traducere din limba engleză în limba franceză de J.-D. Guelfi, după *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*, 1994), Masson, Paris, 1996.
6. Brazelton, T.B., *Les points forts*, Stock, 1993.
7. Brazelton, T.B., Koslowski, B. și Main, M., „The Origins of reciprocity: the early mother–infant interaction“, în Lewis, M., Rosenblum, Leds, *The origins of behaviour. I. The effect of the infant on its caregiver*, John Wiley, New York, 1974.
8. Bruner, J.S., „The ontogenesis of speech acts“, în *Child Lang*, 2, 1975, pp. 1-19.
9. Corboz-Warnery, A., Fivaz-Depeursinge, E., Gertsch-Bettens, C. și Favez, N., „The systemic analysis of father–mother–baby interactions. The Lausanne triadic play“, în *Infant Mental Health*; 14, 1993, pp. 298-316.
10. Cramer, B. și Palacio-Espasa, F., *La pratique des psychothérapies mères-bébés*, PUF, Paris, 1993.
11. Crittenden, P.M., „Abusing, neglecting, problematic and adequate dyads: differentiating by patterns of interaction“, în *Merrill-Palmer Quart*; 27, 1981, pp. 201-218.
12. Fonagy, P., „La compréhension des états psychiques, interaction mère-enfant et le développement du self“, în *CAH Psychiatrie*, 26, 1999, pp. 37-50.
13. Geschwind, D.H., Sowinski, J., Lord, C., Iversen, P., Shestack, J., Jones, P., Ducat, L., Spence, S.J. și AGRE Steering Committee, „The autism genetic resource exchange: A resource for the study of autism and related neuropsychiatric conditions“, în *American Journal of Human Genetics*, 69, 2001, pp. 463-466.
14. Greenberg, M.T., Speltz, M.W., De Klyen, M. și Jones, K., „Correlates of clinic referrals for early conduct problems: Variable and person-oriented approaches“, în *Development and Psychopathology*, 13, 2001, pp. 225-276.
15. Greenspan, S.I., Lieberman, A.F., „Infant, mother and their interactions. A quantitative clinical approach to developmental assessment“, în Greenspan, S.I. și Pollock, G. (editori), „The course of life“ vol. I: Infancy and Childhood, US Government Printing Office, Washington, D.C., 1980.
16. Malvy, J., Adrien, J.-L. și Sauvage, D., „Signes précoces de l'autisme et films familiaux“, în *Psychiatrie de l'enfant*, XL(1), 1997, pp. 175-198.
17. Peeters, Th., *L'autisme*, Association de Parents pour l'Epanouissement des Personnes Autistes/APEPA, Namur, 1990.
18. Robert-Tissot, C., Cramer, B., Stern, D., Rusconi Serpa, S., Bachmann, J.-P., Palacio-Espasa, F., Knauer, D., De Muralt, M., Berney, C. și Mendiguren, G., „Outcome evaluation in brief mother-infant psychotherapies: report on 75 cases“, în *Infant Mental Health Journal*, 17(2), 1996, pp. 97-114.

19. Robert-Tissot, C. și Rusconi Serpa, S., „Interactions du nourisson avec ses partenaires“, în *Psychiatrie*, Editions Scientifiques et Médicales Elsevier SAS, Paris, 2000.
20. Robert-Tissot, C., Rusconi Serpa, S., De Muralt, M., Stern, D. și Cramer, B., „Traitement des troubles fonctionnels dans la petite enfance“, în *Cahiers Psychiatriques Genevois*, 11, 1991, pp. 109-123.
21. Robin, M., Lavarde, A.-M. și Le Maner Idrissi, G., „L'anxiété maternelle de séparation et les troubles psycho-fonctionnels du jeune enfant“, în *Devenir*, 11(4), 1999, pp. 51-78.
22. Romanczyk, R.G. și Arnstein, L., „Early intensive behavioral intervention for autism: Continuum of efficacy“, în *Leadership Perspectives in Developmental Disability*, 2(4) (on-line journal), 2001.
23. Scippa, L., „Déprivation et développement de l'enfant: effets d'une intervention précoce dans un orphelinat de Roumanie“ (memoriu de cercetare pentru obținerea diplomei de studii superioare în psihologie clinică), Université de Genève, 1999.
24. Spitz, R., *De la naissance à la parole*, PUF, Paris, 1971.
25. Stern, D.N., „Affectattunement“, în Call, J.D., Galenson, E., Tyson, Leds, *Frontiers of infant psychiatry*, vol. II, Basic Books, New York, 1984.
26. Tronick, E., Als, H., Adamson, L., Brazelton, B., „The infant's reponse to entrapment between contradictory messages in face-to-face interaction“, în *American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 1978, 17; pp. 1-13.
27. Tronick, E.Z., Gianino, A., „Interactive Mismatch and repair: challenges to the coping infant. Zero to Three“, *Bull Natl Center Clin Infant Prog*, 1986, vol. 5; pp. 1-6.
28. Van DenBoom, D., Hoeksma, J.B., „The effect of infant irritability on mother-infant interactions. A growth-curve analysis“, *Dev Psychol*, 30, 1994; pp. 581-590.
29. Widmer, E.D., *Les modes de communication du bébé: posture, mouvements et vocalises*, Delachax et Niestlé, Paris et Neuchâtel, 1981.
30. Zero to Three, National Center for Infants, Toddlers and Families, Washington, DC, *Diagnostic Classification of Mental Health and Developmental Disorders of Infancy and Early Childhood: „DC: 0-3“*, Arlington, VA, 1994; traducere franceză de A. și N. Guedeney: „La Classification Diagnostique 0:3 Zero to Three“, în *Devenir*, 1998, 10 (2).

Modulul 11

1. Anzieu, D., *Le corps de l'œuvre*, Gallimard, Paris, 1981.
2. Broustra, J., *L'expression, psychothérapie et création*, ESF, Paris, 1996.
3. Broustra, J., „Conclusion: Créer, soigner, exprimer“, în *L'expression, psychothérapie et création*, ESF, Paris, 1996, pp. 239-262.
4. Cadoux, B., „Fonder le lieu entre art et thérapie“, în *Art et Thérapie*, nr. 56-57, Paris, 1996, pp. 25-31.
5. Klein, J.-P., *L'art-thérapie*, Que Sais-je, PUF, Paris, 1999.
6. Klein, J.-P., „L'art-thérapie pourquoi?“, în *Art et Thérapie*, nr. 56-57, Paris, 1996, pp. 110-114.
7. Knill, P., *Minstrels of the Soul*, Palmerston, Toronto, 1995.
8. Levine, H. și S., *Foundations of Expressive Arts Therapies*, JKP, London, 1999.
9. Stitelmann, J. et al., *Au-delà de l'image*, Deux-Continents, Genève, 2002.
10. Stitelmann, J., „Poiesis“, în *Journal de l'Association Romande Arts, Expression et Thérapies*, nr. 9, Genève, 2003.
11. Winnicott, D.W., „Vivre créativement“, în *Jeux et réalité*, Gallimard, Paris, 1970.